

פנקסי יצחק טבנקין כמקור היסטורי

רוב מנהיגיה של תנועת העבודה הארצישראלית, שנמנו עם האינטליגנציה הציונית-סוציאליסטית, הרבו לכתוב. מנהיגים אלה לא צמחו משורות הפרולטריון, אף שהם החליטו להיות "פרולטריון" ולהנהיג תנועת פועלים. יתר על כן, רבים מחברי התנועה עצמם, כלומר המונהגים, צמחו אף הם משכבות משכילות או משכילות למחצה, והמנהיגים השתמשו במלה הכתובה כאמצעי להנהיג את התנועה. ראשי תנועת הפועלים נהגו לערוך את נאומיהם לאחר שנרשמו בפרוטוקולים, ולימים נתפרסמו אלה ככתבים. אולם בכתבים אלה עדיין אין כדי לבסס מחקר היסטורי, שכן לעתים קרובות רק האיגרות והיומנים חושפים את המניעים האמיתיים של אותם מנהיגים ומדינאים.¹

יצחק טבנקין לא כתב את נאומיו ואת הרצאותיו, ואף לא נהג להתקיים לדפוס לאחר שנרשמו על ידי אחרים בפרוטוקול. בצדק קרויים הכרכים של נאומיו והרצאותיו "דברים" ולא "כתבים".² דבריו של טבנקין, נאומיו הארוכים, לא הצטיינו לרוב בארגון פנימי ובניסוח שיטתי. מאזיניו, גם החסידים שבהם, הכירו היטב את ה"סמטאות" אליהן היה גורר אותם. דבריו וניסוחיו נשאו לעתים אופי אמביוולנטי

1 הדוגמאות הכולטות ביותר, אולי, הן יומן ירושלים של חיים ארלוזורוב, תל אביב תש"ט, ואיגרות ברל כצנלסון, במיוחד אלה שערך יהודה שרת (תל אביב 1961, 1970, 1972, 1974, 1976).

2 ראה א. פיאלקוב, "עם טבנקין בעריכת כתביו", מבפנים, ל"ד, אפריל-אוקטובר 1972, עמ' 274-273.

3 מהרצאות טבנקין ב-1960, ארכיון הקיבוץ המאוחד (להלן: אק"מ), 25א, עמ' 517:
ברסלבסקי [...] הוא היה שולח אלי את הדבר לפני ההגהה בכתב. אבל אני לא יכול לשבת על זה שנים. גם מפני השגיאה (האשליה) שיש לי שאני עוד חושב שאני משפיע על החיים. הוא עשה עבורי עבודה ענקית. הוא אסף את כל מה שיצא מדברי בדפוס, והוא רוצה להוציא את זה ב-3-4 כרכים. הוא רוצה שאני אשלח לו את זה לא בתיוקנים ואני מוכרח לפעמים לפסול דבר לא מפני שיש לי דעה אחרת אלא מפני שזה מודפס היה כך. וכי מה לא הודפס בשמי? [...] מפני שאני איני איש כותב כי אם מדבר. וזה אופי אחר של בטוי ואז אני תלוי בפרוטוקוליסט טוב, ולא תמיד ישנו כזה. כמובן אם [...] אם עתונאי פרופסינולי — הוא רושם אז רק את החלק הסנסציוני [...] כל השנים כך. זה אחד הדברים שברל [כצנלסון] היה אומר לי עליו: טבנקין, אתה לא מתבייש? אתה אינך עורך את הדברים שמדפיסים בשמך ב"מבפנים"? ולא היה לי מה לענות לו [...] הוא היה איש של כתיבה [...] היה בזה ההיפך ממני. משה נתן לי את החומר שלו וזה מונח אצלי ואני כבר פוחד להפגש עם משה והוא גם פוחד להיפגש עימי.
וראה ח. הררי, "הערות והשגות על 'הקיבוץ והחברה'", מבפנים, כרך מ"ח, יולי 1986, עמ' 249-248.

וסותר לכאורה. היו בין חסידיו שראו בכך דווקא את סוד העומק הדיאלקטי שבהגותו, אך גם הם הודו בצורך לערוך ולנסח את דבריו. לא כך ההיסטוריונים. המלה האותנטית, החיונית כל כך עבור ההיסטוריון, עברה בנאומיו הכתובים של טבנקין שיפוז ועריכה מידי אחרים. ההיסטוריון מודע לכך, שבין ה"דברים" שיצאו לאור לבין מחשבתו של טבנקין עצמו לא קיימת תמיד חפיפה מלאה. לפיכך, מעדיפים ההיסטוריונים את הפרוטוקולים. אולם כאן הם נופלים במידה מסוימת מן הפח אל הפחת. שכן, עצם רישום דבריו של טבנקין הייתה מלאכה קשה, וטבנקין דאג לא פעם להביע את מורת רוחו הן מרישום דבריו בפרוטוקולים והן מעריכת דבריו ופרסומם על ידי אחרים. בכך עורר ספק, מכוון אולי, באותנטיות שלהם.³

מספר הדפים הכתובים בכתב ידו של טבנקין מועט ביותר; גם איגרותיו אינן מרובות. ואילו יומניו אינם אלא פנקסים משרדיים. המשפטים העמוסים תוכן אידאולוגי, פוליטי ואישי חבויים בתוך סדר יום, רשימת פגישות עם אנשים, ראשי פרקים להרצאות ולישיבות, וכן קטעים מועתקים מספרים שקרא. כשם שאין ה"דברים" בגדר כתבים, כן אין ה"פנקסים" בגדר יומנים. בפנקסים שולטת ערכוביה רבה. חלק מדפיהם עמוס כתיבה צפופה וחלק אחר ריק. הדבר איננו נובע מהקפדה על רישום המאורעות והרעיונות על פי התאריכים הרשומים כחלק מהפנקסים בראשי העמודים. להיפך, בפנקסים המצוידים בתאריכים כאלה לא הקפיד טבנקין לרשום את מאורעות הימים במקום שנועד לכך. מבחינת הסדר והדיוק נופלים פנקסי טבנקין הרבה מפנקסיו של חברו לעין חרוד ולקיבוץ המאוחד, ל. לויטה.⁴

בנוסף לקושי שבאי-הסדר ובחוסר ההקפדה על תאריכי האירועים והדברים, מעוררת הקריאה בפנקסים עוד בעיה: חלק מהדברים הרשומים הם דברי אחרים מאותן ישיבות ופגישות שזכרו לעיל. טבנקין רשם את דבריהם של אנשים כה רבים, עד כי לעתים אין לדעת אם דבריו שלו עצמו רשומים במשפט מסוים או דברי אחר. לעתים נהג טבנקין לסמן בסימן מיוחד את הערותיו שלו בצד רישום דבריו של חבר זה או אחר. עיצוב השקפתו שלו, מתוך מגע מתמיד עם השקפותיהם של אחרים, העניק לו תדמית של מי שנקלע בין השקפות סותרות והתקשה לפעמים להכריע ביניהן. אך תדמית זו העידה, בעיני חסידיו לפחות, על עושר רוחני ועל ירידה לעומקם של סבכי החיים.⁵ טבנקין זה, המעורה בדברי חבריו, להם הקשיב שעות ארוכות, כשהוא רושם חלקים מדבריהם עליהם חלק או להם הסכים, בא היטב לידי ביטוי בפנקסים ומציב בעיות בפני ההיסטוריון.

למרות קשיים אלה, ובהיעדר חומר אחר שכתב טבנקין עצמו, מהווים הפנקסים

4 פנקסי ל. לויטה, אק"מ, 15 / לויטה.

5 ז. גלעד חיבר שיר בשם "טבנקין קורא שירים", ובו המשפטים הבאים: "המשיך [טבנקין] ואמר: 'כמה טבנקין לדעתך יש? פה בגולגולת שלי — עשרה: כל אחד מושך בכנף בגדו של השני. זה אומר — כולי שלי וזה צועק: שלי. וכל אחד עומד על דעתו שלו — ולך וקבע דעתו של מי היא דעתי שלי'". מבפנים, כרך ל"ד, אפריל-אוקטובר 1972, עמ' 277.

הרבים, השמורים עדיין כחומר חסוי בארכיון הקיבוץ המאוחד ב"יד טבנקין"⁶, אוצר בלום, שכן לעתים גדול כוחו של משפט קטוע אותנטי אחד מחומר היסטורי המשתרע על פני עמודים רבים והמסתמך על מקורות משניים בלבד. כדי להסביר את ייחודם של הפנקסים כמקור היסטורי, בחרתי בשני פרקים בהיסטוריה של הקיבוץ המאוחד, המדגימים יפה את הפוטנציאל הגלום בפנקסי טבנקין עבור המחקר ההיסטורי של תנועת העבודה והקיבוץ:

1. ראשיתו של קיבוץ עין חרוד (שנות העשרים).
2. התקופה שבין ועידת נען ביולי 1939 ועד לאחר הסכם מולוטוב-ריבנטרוף ותחילת מלחמת העולם השנייה.

ראשית התנכרותו של יצחק טבנקין להנהגת "אחדות העבודה"

כידוע, נמנה טבנקין עם החבורה בת ששת האנשים שהניחה את היסוד לתנועת הפועלים המאורגנת בארץ, בהקימה את "אחדות העבודה" ב-1919. חבורה זו תבעה לעצמה את קביעת המגמות של תנועת הפועלים כולה.⁷

יודה הראל, שעסק הרבה בפועלו של טבנקין בשנים אלה, אישש בעזרת פנקסי טבנקין ומקורות אחרים את קביעתם של החוקרים שקדמו לו, הנרי ניר ואלקנה מרגלית, שמבחינתו של טבנקין מלכתחילה לא הייתה המחלוקת עם מנחם אלקינד, ממנהיגי "גרוד העבודה", מחלוקת על השיבותה של ההתיישבות, כי אם ביטוי למאבק כנגד המגמות הברדלניות של הגדוד, שהתנגד לקו המרכזי של ההסתדרות הכללית.⁸ ואכן, לנגד עיני טבנקין ולנגד עיני חברי עין חרוד עצמם, שהסתייגו מהמתברלים עוד ב-1923 והסתייעו באחדות העבודה לשם עצמאות תקציבית ומשקית, עמדה בעיקר שאלת ההתברלות.

אליהו גולומב, אשר ראה בינואר 1922 בהליכת טבנקין לעין חרוד שליחות מטעם המפלגה, שנועדה לנטרל את הנהגת הגדוד הרדיקלית, "החבורה המסוכנה"

6 המובאות מהפנקסים שלהלן, המופיעות בחלקו הראשון של המאמר, לקוחות ממחקר, שעדיין לא הושלם, של י. הראל, שנמסרו לי על ידו לקריאה (להלן: הראל). כאשר לחלקו השני של המאמר — צילומי קטעים מסוימים נתן לי הארכיונאי של יד טבנקין, אך מאחר, שכאמור, החומר עדיין חסוי, לוקה הסימול בחסר.

7 יונתן שפירא, אחדות העבודה ההיסטורית, תל אביב 1975 (להלן: י. שפירא).

8 השווה הנרי ניר, הקיבוץ והחברה הכללית, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ח (להלן: ניר), לדבריו "עין חרוד — הקיבוץ המאוחד, המשכיות ושינוי", הקיבוץ, כרך 7-6, תשל"ט (1978-1979), עמ' 62. וכן אלקנה מרגלית, קומונה, חברה ופוליטיקה — גרוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור בא", תל אביב 1980, עמ' 102, 114, 215-219, 348; שבת טבת, קנאת דוד, כרך ב', ירושלים ותל אביב תשל"ז (להלן: טבת), עמ' 195 לעומת עמ' 198. וכן יצחק טבנקין, דברים א', תל אביב 1967 (להלן: דברים א'), עמ' 106-109 לעומת עמ' 190; ז. צור, סקירה על ספרו של א. מרגלית, מבפנים, מ"ג, יוני 1981, עמ' 154-162.

9 מכתב אליהו גולומב אל ברל כצנלסון, 12.1.1922, אליהו גולומב, חביון עוז, תל אביב 1950 (להלן: גולומב), עמ' 238; וכן מכתב אליהו גולומב אל יצחק טבנקין, 21.2.1922, ראה אורי

כהגדרתו, נתאכזב מרה. הוא תלה תקוות רבות בכוח השפעתו של טבנקין, שיפעל כמשקל-נגד להנהגת הגדוד. מאידך, חשש מהשפעתו, אם גם טבנקין ייתפס לאווירת ההתברלות שהתפתחה בקיבוץ. גולומב טען (במכתב למשה שרתוק [שרת]), שעין חרוד צומחת כ"פינה מבודדת של עבודה, שכל מי שאינו עוסק בה באופן ישיר פסול לגביה. [...] אני פחות מכולם מקטין את ערך יצירת הקיבוץ וחושב אני כי בלי יצירת קיבוץ כזה או קיבוצים כאלה [...] כל עבודתנו אינה יכולה להיות בת קיימא. אולם רוח קנאות זו, הרוחה כל איש שאין לבו תמים עם כל תג שבדבריך ורעותיך, הכיא לידי צמצום נורא של הכחות.¹⁰

אכן, בשני אופנים באה התברלותה של עין חרוד לעולם. תחילה דומה היה שטבנקין, שליחה של אחרות העבודה לעין חרוד, הוא אכן נושא דגל ההתנגדות להתברלות הקיבוץ. דגל זה הניף טבנקין לא רק כנגד הנהגתו של הגדוד, כי אם גם כלפי שלמה לביא (לבקוביץ). פנקסי טבנקין חושפים את הביקורת שלו על התרכזותו הקיצונית של לביא במעשה עין חרוד, עד כרי התנכרות להסתדרות וראייתה כמכשיר בלבד לבניית הקיבוץ:

היום אמר לבקוביץ: הוא בא מחיפה. על שאלתי מה נשמע בהסתדרות, בתנועה, ענני: "אינני פנוי לזה... אני באמת רוצה שההסתדרות תעזור לנו." אינני יודע אם עניתי לו דבר מה אבל הרגשתי שעברני זרם של שנאה.

על פי הפנקס, סבר טבנקין שיש לפתור את המחלוקת על שטחי עין חרוד, שלישיובי עובדים אחרים בעמק גם כן היו תביעות לגביהם, בהתאם להחלטות ההסתדרות. הוא הביע בינו לבין עצמו את החשש, שעין חרוד תהווה מעין חזרה על התברלותו של "השומר",¹¹ והסתייג תחילה מיזמת הפילוג של לביא,¹² שביקש לנתק את עין חרוד מגרוד העבודה.

אולם לפעמים התבטא טבנקין דווקא כאיש עין חרוד, איש הקומונה, המיצר על יחסם של חבריו בעיר אליה. בפנקסיו סיכם לעצמו עוד ב-15.5.1923 את התגובה הראויה להתנכרות זו:

ברור דבר אחד. בלכתנו ל"גדוד" היינו בתקוות [...] כעת, באין אמוץ, עלינו להיסגר, להתרכז במשקנו ובחברתנו, להצליח. מבחוץ לא תבוא עזרה.¹³

ברנר, יצחק טבנקין ב"הגנה", יד טבנקין, אפעל 1976 (להלן: ברנר), עמ' 20. וראה גם טבת, עמ' 188-192.

10 מכתב אליהו גולומב אל משה שרתוק, 13.7.1924, גולומב, עמ' 304-305. השווה ניר, עמ' 291, 476; אניטה שפירא, ברל, תל אביב 1980 (להלן: א. שפירא), עמ' 279-283; כרוך בן אברם, חבר הקבוצות, תל אביב 1976, עמ' 264.

11 הראל, פנקס טבנקין, תרפ"ב-תרפ"ד, 4.4.1922.

12 שלמה לביא, מגילתי בעין חרוד, תל אביב תש"ז (להלן: לביא), עמ' 185.

13 הראל, פנקס טבנקין, תרפ"ג, מס' 8.

תחושתו זו התחזקה לאחר שספג ביקורת מש. יבנאלי, גם הוא מהחבורה שהקימה את אחרות העבודה, על תקנות הקיבוץ והמשק שעיבד. טבנקין רשם בפנקסו ב-1923: "זרות והתנכרות בכל מסביב". עם זאת הוא חש כי התנכרות זו נובעת מתוך "פחד ודאגה" מפני התבדלותו של הקיבוץ. וכך, למרות שאחרות העבודה ראתה באותו פלג של עין חרוד שהתנתק מגרוד העבודה את פלג ההתיישבות הנאמן לה, מורים הפנקסים של טבנקין כי לחששותיהם של גולומב ויבנאלי היה על מה לסמוך.

הניכור בין טבנקין לבין חבריו במרכז, ובייחוד ביחס לברל כצנלסון, בולט ביותר בפנקסים. לטבנקין "כאב הרבר מאד", שבינו לבין כצנלסון מתנהלת "שיחה כאילו הכל בסדר", אך אין בה מאומה מהיחסים היפים ששררו ביניהם קודם לכתו לעין חרוד. "האמנם אני נמצא כבר – אנחנו נמצאים במצב של יחסים חיצוניים, שטחיים, כאילו אין בכלל עומק. כל היחסים הם רק ברברים על השטח."¹⁴ דומה שעיסוקה הרב של המפלגה בפוליטיקה נראה לטבנקין עיסוק עקר. ואפשר שהתרכזותו בעין חרוד הביאה לכך, שהוא נעלב עד עמקי נשמתו מהעובדה שבועד הפועל של מפלגתו, ביוני או ביולי 1923, נמצאה בקושי שעה לדון בנעשה בעין חרוד שלו:

זרות, אדישות וחוסר כל הערכה לכל עבודתי. אמרתי שאני עוזב את הועד [הפועל של אחרות העבודה. בכל אופן כמובן האישי זאת היא אמת גמורה. הרגשתי את עצמי זר ומיותר לגמרי]. אני בנפשי באמת כבר עוזבת[ן] את[ן] [הועד הפועל. ברגע זה אין לי גם אנשים יותר קרובים בארץ מהם, אבל הם די רחוקים מכל ענייני חיי.

זמן קצר לאחר מכן, במועצת אחרות העבודה ביולי 1923, אירעה התנגשות בין טבנקין לבן-גוריון, משום שהראשון הציע שבן-גוריון לא ייסע למוסקבה,¹⁵ ושברל כצנלסון לא ייסע לוועידות פועלי ציון בחוץ לארץ.¹⁶ בן-גוריון מצדו הציע להעביר את טבנקין מעין חרוד לירושלים, כדי לרכז שם את פעילות ההסתדרות למשך חודשיים.¹⁷ טבנקין סירב והגיב בפנקסו: "בלילה, בלבי, נדרתי לא לנסוע למועצות וועידות אלה מתוך הרגשה של חוסר השפעה גמור. עד כמה שרעותי נבדלות מאלה של האחרים."¹⁸

מתיאור פרשת עין חרוד במחקרים המפורטים של שבתי טבת ואלקנה מרגלית עולה, כאילו העימות העיקרי היה בין לביא וטבנקין מחד, לבין אלקינד, "הגרוד"

14 שם, תרפ"ג-תרפ"ד, ללא תאריך.

15 י. שפירא, עמ' 236.

16 שם, עמ' 233.

17 טבת, עמ' 158.

18 הראל, פנקס טבנקין, תרפ"ג, מס' 8, 7.7.1923.

ואנשי "השומר" מאירך.¹⁹ לעומת זאת, הראל גם מבחין בניגודים שבין טבנקין ללביא ובהתרחקותו של טבנקין מחבריו במרכז אחרות העבודה, וזאת בעיקר על סמך קריאתו את פנקסי טבנקין. קריאתם פותחת אפוא פתח להעמקת ההבנה של ההבדלים האידיאולוגיים שבין לביא לטבנקין ב-1923, הבדלים עליהם עמד הנרי ניר. אך דומה שאף ניר לא הבחין בזרות ובניכור שכבר צמחו אז בין טבנקין לחבריו בהנהגה.²⁰

לביא היה אוטופיסט במחשבתו והושפע רבות מא.ד. גורדון. הוא האמין שבעין חרוד תקום חברת מופת סוציאליסטית חקלאית-תעשייתית, שתהווה מודל חיקוי לקומנות אחרות שיקומו בארץ ישראל כולה. לביא האמין שגיוון מירבי של המקצועות בטריטוריה גדולה יחסית ושיתוף של אנשים רבים יביאו לאוטורקיה כלכלית, שתציל את החקלאות מהניצול שהיא חשופה לו במשק הקפיטליסטי.

בתקופת הבראשית של עין חרוד עדיין שמר טבנקין יותר מלביא על הקשר עם אחרות העבודה ועם ההסתדרות.²¹ עמדותיו נראו אז פחות ברלגיות מאלה של לביא, שכן האחרון התרכז ראשו ורובו בעין חרוד ובכנייתה, בעוד שהראשון ראה במתיישבים את צבא המגשימים, העומד לפקודתה של ההסתדרות הכללית. לביא הדגיש את האוטונומיה של היחידה הטריטוריאלית שתיצור, תתייצב ותקנה להכריה אפילו רווחה ונוחיות, ובלבד שתושגנה בעמל כפיים. טבנקין היה תמים דעים עם לביא, כנגד הגרוד, בתמיכה באוטונומיה המשקית, משום שלא ראה דרך להקים משק כאמצעות הקופה הכללית של הגרוד. אך בצד תמיכתו באוטונומיה המשקית התנגד לאוטונומיה של החבורה הטריטוריאלית. ודאי שהיה רחוק מאוריינטציה של יציבות ו"דרך לחיים נקייה ומרווחת", המביאה אושר לאנשים, נוסח לביא.²²

לפנקסי טבנקין נודעת אפוא חשיבות רבה בחשיפת ההתנכרות הפנימית, הנפשית, המנטלית שלו כלפי חבריו להנהגה, שהוא עצמו היה חלק ממנה והטיף לנאמנות לה, ובחשיפת הניגודים הנפשיים בינו לבין לביא, המתברל בפניתו הכפרית. אופייני הדבר, שמקצת ממניעים אלה נחשפים גם במכתביו של אליהו גולומב, עליהם עמדנו, כלומר בסוג המקורות האישי, הפרטי, הכמוס. אולם, את הניגודים שהתפתחו בין לביא וטבנקין אפשר להסביר גם בתחום האידיאולוגי; אפשר שבתחום זה היה טבנקין קרוב יותר להנהגת גרוד העבודה מן-גוריון, אף שהאחרון הציע ב-1921 לבנות את ההסתדרות כ"צבא עבודה" הכפוף למרות ריכוזית. המאבק עם הגרוד היה עבור בן גוריון מאבק שלטוני בעיקרו. השאלה שעניינה אותו ביותר הייתה, מה מהות המפקדה אשר לפקודתה יעמוד הגרוד, וכידי מי יהיה הפיקוח על משקו. גם טבנקין תמך בהסתדרות כמפקדה העליונה, ועל כן ניצב, מ-1923 ואילך,

19 טבת, עמ' 188-206.

20 ניר, עמ' 13-27.

21 ראה, למשל, לביא, עמ' 41; ברנה, עמ' 21-23.

22 ניר, עמ' 22.

בצד האנטי-גדודאי של המתרס. אולם מבחינה רעיונית, הושפע טבנקין עמוקות מהמוג "הכיבושי" של הגדוד ומניידותו והיקפו הארצי, הבלתי פדרטיבי. דבקותו באוטונומיה המשקית נבדלה, כאמור, מהעצמאות שתבע לביא לעין חרוד. טבנקין היה ער לכך, שרכוש, משק, ובוודאי משק חקלאי, קשורים בטריטוריה מסוימת, ושמידה מסוימת של ייצוב – ולו לצורכי ביטחון ההשקעות בלבד – חיונית למשק. לפיכך צידד בלביא באשר לאוטונומיה של קופת המשק; אולם בניגוד ללביא, הוא לא תפס את המשק כנחלתם של העובדים בו, נחלה המבטיחה בטוח ארוך רמת חיים גבוהה. תפיסתו של לביא הייתה, בין היתר, פועל יוצא מגישתו הפדרטיבית: הקומונות הטריטוריאליות הגדולות אמורות היו כבוא היום לשתף פעולה בינו לבין עצמן, אך הסמכות תישאר בידי כל אחת מהן בנפרד. טבנקין, כבן-גוריון, ראה תחילה במפלגה ובהסתדרות את המפקדות העליונות, אך משאלה אכזבהו, ראה בארגון הארצי הצנטרליסטי של הקיבוץ את המפקדה, ובכך התקרב מאוד לתפיסתו של גרוד העבודה.

לכאורה, הייתה תפיסתו של לביא תפיסה ברלנית. עמדנו על החשיפה שחושפים הפנקסים את "ורם השנאה" שגאה בטבנקין כלפי לביא לנוכח בדלנות זו. למעשה, ככל שנתאכזב טבנקין מהנהגת ההסתדרות, כאשר זו התרכזה בפוליטיקה במקום בהתיישבות ונטתה להיכנע לרצונם של הפועלים העירוניים שביקשו להישאר בעיר במקום לעבור להתיישבות, כן נטה יותר להקים מפקדה אלטרנטיבית. הפנקסים הפרטיים מגלים אפוא קיום מגמות התברלות אצל טבנקין, עוד קודם שנתן להן ביטוי פומבי. ולא רק את המגמות האלה ואת המניעים להן הם מגלים, אלא גם את ראשית ההכרעה. עוד ב-25.11.1923 הגיע טבנקין לכלל החלטה, מתוך הסכמה עם גרשון אוסטרובסקי, מחבריה הפעילים של עין חרוד, להפוך אותה ל"מרכז חשוב בתנועה, המאיר וממלא תוכן".²³ לכאורה נראה המשפט שאוב מהלקסיקון האוטופיסטי של לביא. כלום ניטע טבנקין כה עמוק בקרקעה של עין חרוד, עד שאימץ לעצמו את תפיסת המרכז הטריטוריאלי של לביא? ההתלבטות של טבנקין חודשים מספר קודם לכן מבטלת אפשרות זו: "לוועד הפועל של ההסתדרות החלטנו לענות תשובה שלילית על ההזמנה לי לעבוד חדשים במוזכרות. מפסיק היחסים שם, אבל, המכה אני שורשים פה?"²⁴

התברלותו של לביא הייתה התברלות טריטוריאלית, סטטית; התברלות המתרכזת בבניית המשק הקיבוצי ורואה בה תכלית הכול. התברלותו של טבנקין, שתחילה נראתה קיצונית פחות, תתמיד ותתעצם. לא בכדי תמה טבנקין על עצמו אם מכה הוא שורשים בעין חרוד. לעולם לא יסתפק בשורשים באדמת העמק, ו"הפסקת היחסים" עם מרכז המפלגה ועם ההסתדרות הייתה לאמיתו של דבר שינוי מהותי ביותר ביחסים. ההתברלות של טבנקין נתעצמה במשך השנים והפכה להכרות

23 הראל, פנקס טבנקין, תרפ"ג-תרפ"ד.

24 שם, תרפ"ג, מס' 8.

מלחמה. עין חרוד של טבנקין, ולא של לביא, היא שהפכה למרכז ארצי אופוזיציוני להנהגת אותו זרם של תנועת הפועלים, שבראשו עמדו חבריו של טבנקין מתקופת ראשיתה של אחדות העבודה.

מהפרוטוקולים של ישיבות מרכז המפלגה וההסתדרות עולה, כי הוויכוח בין חברי עין חרוד – טבנקין, לביא ואליעזר ליבנשטיין (ליבנה) – לבין חברים אחרים בהנהגה של אחדות העבודה באשר למקומו של הקיבוץ כדרך הגשמה בלעדית של ההסתדרות – ראשיתו בשנת 1924. יוסף גורני, שברק את המקורות האלה, הצביע על ההבדלים בין תפיסתו הפוליטית של בן גוריון, לאור לקח המרד של הגדוד בהסתדרות, לבין תפיסתו של טבנקין. בן-גוריון מוכן היה להכיר בכל צורת התיישבות של פועלים, ובלבד שתעמיד את עצמה לרשות ההסתדרות ולפקודתה, בעוד שטבנקין תבע בלעדיות ל"קומונה הפתוחה", כלומר לזו המעמידה את רכושה ואת כוח הקליטה שלה לרשות ההסתדרות.²⁵ נמצא שטבנקין נשאר נאמן יותר מבן-גוריון לתפיסתו של האחרון בדבר "צבא מעמדי", שהרי בן גוריון עצמו נטש אותה והמירה בפיקוח פוליטי מחד ובשליטה כלכלית באמצעות מוסדות אשראי וכדומה של ההסתדרות וחברת העובדים מאידך. טבנקין מצדו גרס שהצבא המעמדי אינו אלא הקומונה.

תוך פחות משנה נחלו טבנקין וחבריו מעין חרוד תחילה ניצחון ואחר כך תבוסה: אחדות העבודה אימצה תחילה את תפיסתם בזיהוי "הקיבוץ הפתוח" כצבא המעמדי של ההסתדרות, וכעבור זמן קצר נטשה אותה. גורני, על יסוד הפרוטוקולים הרשמיים, מייחס זאת לנסיבות חיצוניות, כלומר לאירועים שהתרחשו בתקופת העלייה הרביעית, מהוועידה הרביעית של המפלגה (19.5.1924-11) עד מועצתה בנחלת יהודה בראשית 1925.²⁶ ואילו עיון בפנקסו של טבנקין מסייע להבין את המחלוקת הרעיונית בדרך שפיתח הנרי ניר, כלומר על רקע ניגודי עמדות יסודיים, עקרוניים, שאינם תלויים באירוע היסטורי זה או אחר. ערב הוועידה הרביעית של אחדות העבודה רשם טבנקין דברים בפנקסו, אשר אינם זהים לדברים שהשמיע בה:

במצב של אחה"ע אין אפשרות למלא תפקידים מעמדיים בארץ בלי צבא מעמדי [...] שאלת נושא הרעיון אישיות מסורה בלי קומונה אי אפשרית. קומונה היא גם דאגת הכלל בעד הפרט, תנאי למסירות הכלל בעד הפרט – צבא אדום. לא גרודים כי אם התיישבות קומוניסטית, קבוצתית. מדוע לא מתגשמות החלטות ההסתדרות ושל אחה"ע בהתיישבות? כי לא די במסגרות, לא די [בהסתדרות, נחוץ הקיבוץ].²⁷

25 יוסף גורני, אחדות העבודה, תל אביב 1973 (להלן: גורני), עמ' 83-88.

26 שם, עמ' 88; וראה גם ניר, עמ' 35; לוכה לויטה, בעין חרוד לרגלי הגלבוץ, תל אביב 1983 (להלן: לויטה), עמ' 108.

27 הראל, פנקס טבנקין, תרפ"ג-תרפ"ד, דברים שאמר בוועידה הרביעית של אחדות העבודה בעין חרוד.

לדעתו של טבנקין, אי אפשר לבקש מסירות גמורה מצד הפרט לענייני הכלל, ללא הענקת ביטחון כלכלי וחברתי מוחלט מצדו של הכלל לפרט. זאת יכולה רק הקומונה ההתיישבותית להעניק לפועלים בעלי משפחות. אולם עצם הענקת הביטחון איננה המטרה, גם לא הקומונה. "נחוץ הקיבוץ – כצבא אדום", כלומר כמכשיר של הכלל. דומה שרחיטות הדברים שברפי הפנקס²⁸ מבליטה את הסבך אליו נקלע טבנקין. בו בזמן שטבנקין היה מאוחד עם לביא כלפי חוץ במאבק על הדומיננטיות של הקיבוץ ה"פתוח", כדרך ראשית להתיישבות, ניטש הוויכוח בעין חרוד על הפיכתו לקיבוץ ארצי.²⁹ לכך התנגד לביא.

גם טבנקין וגם לביא גרסו שאין להסתפק ב"מסגרת" של ההסדרות או של המפלגה. שניהם סברו שרק הקיבוץ יכול למלא מסגרות אלה בתוכן חלוצי. אולם טבנקין הרחיק לכת מלביא בעצם התגייסותו לרעיון הקמת הקיבוץ הארצי כמסגרת וכמרכז אידיאי; יתר על כן, בעצם הרעיון הזה יצא למעשה גם נגד המסגרת הכללית, שכן הפיכת הקיבוץ הארצי ל"צבא אדום", כלומר לכלי המסור ביותר לציוניים של ההסדרות והמפלגה, עלולה הייתה לגבש בהדרגה את הקיבוץ הארצי לכלל אלטרנטיבה להן. טבנקין יצר ישות חדשה, מסגרת ארגונית ארצית הממולאת בתוכן חלוצי-אידיאולוגי, המתעצמת כלפי פלוגותיה וקבוצותיה היחידות מחד וכלפי המסגרות הכלליות מאידך. אלה האחרונות זכו עד כה שהגופים החלוציים יכללו בהן ללא חציצה. מעתה רב החשש שיתרוקנו מתוכן חלוצי. נראה שמתהליך זה חשש ברל כצנלסון. הלה תמך בהפיכתו של הקיבוץ לגוף ארצי, אך במתכונת פדרטיבית יחסית, משום שחשש מפני התבדלותו. אפשר שדברי תמיכה אלה הושמטו שלא במקרה מ"קובץ הקיבוץ המאוחד".³⁰

הקריאה בפנקסי טבנקין היא שהניעה את יהודה הראל להקדים את מועד הקרע בין טבנקין לחבריו בהגהה³¹ קרע שנבע מהוויכוח הענייני על מקומו של הקיבוץ בהגשמת הציונות. אולם, הפנקסים מסייעים גם בהבנת ההיפוך המוזר בעמדתם של טבנקין ולביא. הקרע הנפשי בין טבנקין לחבריו נוצר דווקא בין הקרובים, ובמיוחד בינו לבין הקרוב לו ביותר, גם במובן המשפחתי: ברל כצנלסון. וכבר עמדה אניטה שפירא על כך, שברל כצנלסון שתק שתיקה משמעותית בוועידת עין חרוד במאי 1925 על מנת להימנע מהתנגשות עם טבנקין. הכתיבה הביוגרפית, מתוך עיון מעמיק ביומנים ובאיגרות, נוטה להקדים אפוא את הקרע ה"נ".³²

עוד במועצת אחרות העבודה בנחלת יהודה בפברואר 1925 הצליף ברל כצנלסון ברעיון הבלעדיות של הקיבוץ הגדול ואף יצא כנגד "סערת המלחמה" האידיאולוגית

28 השווה דברי טבנקין בוועידה הרביעית (ראה הערה 27 לעיל), לדברים א', עמ' 54-69.

29 לויטה, עמ' 180 ואילך.

30 שם, עמ' 111-112.

31 השווה, למשל, א. קלוסקי, הקיבוץ המאוחד ואיחוד התנועה הקיבוצית 1930-1936, עבודת מא., אוניברסיטת תל אביב 1978, עמ' 23.

32 א. שפירא, עמ' 281.

של טבנקין. אולם את הפולמוס הישיר עם טבנקין השאיר לבן-גוריון. הלה שאל את טבנקין, מה יהיה עם הפועלים שאינם בקיבוץ – האם יש להם או אין להם מקום בהסתדרות. טבנקין התחמק מתשובה. נראה שרצה להפעיל על הפועלים שאינם בקיבוץ לחץ מוסרי-מצפוני, משום שבהיעדר כוח כפייה ממלכתי, סבור היה שיש להשתמש בלחץ כזה על מנת לכוונם לקיבוץ, מתוך אמונתו כי זוהי הצורה היעילה ביותר לקליטת העלייה ולבניין הציונות.

כפי שהראה הנרי ניר,³³ הייתה עמדתו של טבנקין בדבר בלעדיות הקיבוץ בהגשמה בעלת אופי אחר מזו של לביא. לביא היה אוטופיסט והסתגר ברעיונו ובמעשהו. לפיכך, גם כשתבע בלעדיות, ניתן ליחס זאת לקנאות לעניין אחד, לחלום אוטופי. לא כן טבנקין, שהיה מראשיתו איש הכלליות וממקימי אחדות העבודה. "סערת המלחמה" של לביא הייתה עניין של אופי אישי. "סערת המלחמה" של טבנקין, שליוותה את מאמציו להקים ארגון ארצי, כעין הגרעין הטהור האמיתי של המפלגה וההסתדרות, נשאה אופי של יריבות פוליטית. טבנקין רשם בפנקסו את הגידופים שהוטחו כנגדו בראשית 1925: "קומוניסט", "פועל צעיר", "סקטנט", ואת ההאשמות: "אתה חותר תחת ההסתדרות", והגדיר לעצמו את מעמדו בין חבריו מאתמול כ"אחר". עם זאת, בינו לבין עצמו ייחס את הריחוק מחבריו בשלב זה לא לדעות, כי אם ל"יחסים האנושיים", ושוב במוקד כאביו ניצבה הזרות שבינו לבין ברל כצנלסון.³⁴

פנקסי טבנקין, בחושפם את ראשיתו של הקרע בין טבנקין ללביא, וכינו לבין הנהגת אחדות העבודה, מסייעים להבין מדוע לא היה זה לביא הקנאי לעין חרוד, לקיבוץ הגדול, אשר פיתח את הניגוד המתעצם בין עין חרוד לכלל התנועה. הם מסייעים להבין נכונה את המשפט שפסק ברל כצנלסון במועצת נחלת יהודה, בצאתו כנגד "הנטיה הזאת להוציא יתד אחת מכל תנועתנו ולו גם היתד החשובה ביותר – את ההתיישבות הקיבוצית – ולתלות עליה את כל משא התנועה." אפשר שהתרסה זו הייתה מכוונת כבר אז כנגד טבנקין ולא כנגד לביא, אך מכל מקום, היא הלמה את יומרותיו של הראשון ולא של האחרון. הדברים שכתב טבנקין בפנקסו ב-23.11.1923, בדבר הפיכת הקיבוץ ל"מרכז המאיר וממלא תוכן" את חיי כלל ציבור הפועלים, מעידים כי כבר אז חשב על מרכז שני המהווה אתגר להנהגת תנועת הפועלים, מרכז שאיננו מופת אוטופיסטי נוסח לביא, אלא ארגון ארצי בעל יומרות פוליטיות.

33 ניר, עמ' 45.

34 הראל, פנקס טבנקין, תרפ"ד-תרפ"ה, 23.2.1925.

הקשר בין עמדתו של טבנקין כלפי הסכם מולוטוב-ריבנטרופ לבין הרוב שהשיגו תומכי איחוד התנועה הקיבוצית בוועידת הקיבוץ המאוחד בנען ב-1939 - לאור הפנקסים

ערכם של פנקסי טבנקין להיסטוריון בולט במיוחד באשר להסכם מולוטוב-ריבנטרופ, שכן יחסו של טבנקין להסכם זה קשור קשר הדוק לעניינים הגורליים האחרים שהעסיקהו באותו זמן.³⁵ מאורעות התקופה רודפים זה את זה, והדבר גם בא לידי ביטוי בפנקסים: ב-14-21.7.1939 השיגו תומכי איחוד התנועה הקיבוצית רוב זעיר בוועידת הקיבוץ המאוחד בנען. זו הייתה תבוסה קשה למנהיגותו של טבנקין, שהתנגד לאיחוד הקיבוץ המאוחד עם חבר הקבוצות. ב-24.8.1939 פורסם הסכם מולוטוב-ריבנטרופ. ב-1 בספטמבר פרצה מלחמת העולם השנייה, ובנובמבר - מלחמת ברית המועצות-פינלנד. בדצמבר חזרו שליחי הקיבוץ המאוחד מפולין הכבושה בידי הגרמנים והתקבלו על ידי ברל כצנלסון בארץ בפרץ זעם. הוא האשים בנטישתה של יהדות פולין.³⁶

את סיפור ועידת נען אין צורך לפרט כאן, לאור מחקרו המקיף של אהרון קידר על הקיבוץ המאוחד בשנים 1933-1942. אך פנקסי טבנקין זורקים אור על הקשר בין "מתקפת האיחוד" שערכה כנגדו וכנגד חבריו הנהגת הקיבוץ המאוחד (כצנלסון ותומכיו בקיבוץ המאוחד) לבין עמדתו כלפי הסכם מולוטוב-ריבנטרופ.

האופוזיציה בקיבוץ המאוחד, שדרשה את איחוד התנועה הקיבוצית, השיגה את הרוב הקטן בוועידה באמצעות הדמוקרטיה ה"פורמלית", כלומר בהתאם לבחירות שנערכו במשקים. אנצו סירני יצא בוועידה כנגד הנטיות הבולשביקיות שאפיינו, לדעתו, את ההנהגה, שנטלה את המונופול על הכוונת הקיבוץ המאוחד גם לנוכח השגת הרוב כנגדה, ותבע חיוק הדמוקרטיה הפנימית.³⁷ טבנקין רשם בפנקסיו את האשמתו של סירני אודות "ההנהגה הבולשביסטית", ואפשר שכלל אותה, ביחד עם חברים אחרים מהאופוזיציה, בהגדרה שרשם ברפיו הבאים של אותו פנקס: "מהו גורל הקיבוץ אם מופיעים בתוכו מחסלים?" קרמה לה הקביעה המרכזית אודות היחס הראוי בין הקיבוץ המאוחד למרכזי הכוח האחרים: "טוטליות רעיונית במפלגה ופדרטיביות של הישובים או להיפך: חופש התפתחות במפלגה ובהסתדרות ואחדות המטרה בקיבוץ." תשובתו של טבנקין לשאלה זו הייתה ברורה, אך אפשר שהניסוח

35 למרות שאהרון קידר גילה במחקרו רגישות מוסרית בכנותו את הסכם מולוטוב-ריבנטרופ "צעד ציני" מצדה של ברית המועצות, הוא פסח על הפרוטוקול מיום הפעילים בעין חרוד, אשר בו דנה הנהגת הקיבוץ המאוחד בהסכם, וזאת אף שידע על קיומו של כינוס זה. א. קידר, התפתחות הפוליטית והרעיונית של הקיבוץ המאוחד 1933-1942, ירושלים 1984 (להלן: קידר), עמ' 387, הערות 65-67. והשווה שם, עמ' 87, לדברי טבנקין ביום העיון הנ"ל, 19.11.1939, אק"מ, 3, 11/4; וכן לדברי טבנקין בקבלת הפנים לשליחים שחזרו מפולין (בטעות נרשם על הפרוטוקול 1940), אק"מ, 2 / חו"ל / 20 / 115. וראה גרסה אחרת של הפרוטוקול, אק"מ, 6 / 4 / 5.

36 א. שפירא, עמ' 612-613; וכן לוי א. שריד, "הנקודה השחורה של וניה", כותרת ראשית, 1984-194.

37 ספר הוועידה הי"ב בנען, עין חרוד (ללא תאריך), עמ' 193.

המעורפל הוא מכוון. ייתכן שטבנקין לא העז לכתוב, אפילו בפנקסיו, שהבחירה היא בין טוטליות רעיונית במפלגה לבין טוטליות רעיונית בקיבוץ, ויש להניח שלא היה מעז לנסח מטרה כזו בפני הקיבוץ. אף על פי כן, ההיפוך האלטרנטיבי שבמשפט יוצר הקבלה בין "האחדות הרעיונית" כמטרת הקיבוץ לבין "טוטליות רעיונית". דרישה מרחיקת לכת זו של התלכדות חברי הקיבוץ המאוחד סביב טבנקין וחבריו להנהגה לא הוגדרה על ידי טבנקין כשאיפה לשלטון. לעומת זאת, הוא ראה בדרישת האופוזיציה לשיתוף בהנהלת הקיבוץ המאוחד שאיפה ל"שלטון, אפאראט".³⁸

הקשר בין טיפוח האמונה בברית המועצות לתפיסת הדמוקרטיה הקיבוצית של טבנקין וחבריו להנהגה מומחש, כאשר מעיינים בעיזבונו של משה ברסלבסקי, אשר רשם את דברי טבנקין בפגישה של "ועדת המינויים" של הקיבוץ המאוחד. הן מתוך פנקסיו של טבנקין³⁹ והן מרישומיו של ברסלבסקי עולה, כי היו אלה פגישות לא-רשמיות של חברי ההנהגה הנאמנים ל"קו", אשר דנו בשאלה, כיצד להתמודד עם העובדה שרוב קטן של חברי הקיבוץ המאוחד הביעו תמיכה באיחוד הקיבוץ המאוחד עם חבר הקבוצות. באחת הפגישות של "ועדת המינויים" הזאת היו חברים ששקלו את שינוי ה"קו" בכיוון של שיתוף האופוזיציה ב"עבודה", כלומר בניהול הקיבוץ המאוחד, והיו שביטאו את זעמם לנוכח ערעור מעמדה של ההנהגה: "החברים אינם מאמינים בתוכן המלחמה כי אינם רואים את התוכן הזה. מאמינים שיש קבוצה הלוחמת על השלטון לעצמה. אינם מאמינים לנו."⁴⁰

ואילו טבנקין נקט גישה שונה לגמרי:

המשבר – משבר הפעילים. לתנועה רבולוציונית – האבנגרדיות שלה קובעת ועיקרית [...] רוסיה הופיעה לאחר מלחה"ע הודות לאלמנט אבנגרדי שהיה ברשותה [...] לאנשים שהקבוץ להם אבנגרד [...] בלי גרעין לא יקום הדבר [...] משבר הפעילים ומבחינה זו אני פסימי [...] גאונותו של לנין שראה בזה שאלה מרכזית [...] לנו היה יסוד של אחדות אידיאית. בחרנו גרעין זה על יסוד קשר אידיאה, הגשמה חלוצית. המחשה [=המחשבה] האחרת הפוכה ומוכרחה לבנות על אפרט [...] לכל אבנגרד [...] פרובלמות [...] מאבדים את המחנה ותמיד היה פחד שהאבנגרד יותר מדי קנאי ואי אפשר לשמור את ההמונים ורק ע"י הסתגלות ושרות [...] מכאן מנהיג ואפרט [...] אין אני מקבל שטחים שונים. אין אנחנו שטח של אנשים חיים חיי קומונה [...] ומה עכשיו? כתנועה רבולוציונית ערך האבנגרדיות עולה בעיקר בתקופת מלחמה [...] הכנת א"י לתקופה הבאה. ודבר מרכזי – חיוק האבנגרד [...] אם א"י תהיה אבנגרדית, אז תיהפך למרכז חיי העם, הצלתו [...] יהדות פולין הרוסה, יותר רורבה שלנו. הרורבה העיקרית – הפליט. [...] אני מחכה למאות אלפים [...] אין נשק נגד אנשים מתפרצים

38 פנקס טבנקין, 7.10.1939, א"מ / 15 / טבנקין / ב'.

39 שם.

40 הערות של טבנקין לדברי י. גלר ור. רודנר, פנקס טבנקין, 22.10.1939, שם.

כאלה [...] התפיסה האבנגרדית ואני מעוניין מתוך כך בפעולתנו במפלגה ובהסתדרות. זו מלחמה של אבנגרד הרוצה לנהל אחרינו עם [...] משכר הקיבוץ כולו כאבנגרד כלפי הארץ, הציונות והסוציאליזם. 8000 יהודים בחיי קומונה ובכיבושים כולו עמדה חלוצית, אבל הם נאנחים תחת אבנגרדיות זו [...] יש שמתיוות החיים פוחתת [...] למי טוב בחזית? חזית מחזיקים גם באמצעים רעיוניים.⁴¹

הרישום הפרטי, הלא-רשמי, המקוטע הזה חושף את הזיקה שבין "מדיניות החוץ" ל"מדיניות הפנים" של הקיבוץ המאוחד כמחשבתו של טבנקין: "אין אני מקבל שטחים שונים." לו היה הקיבוץ המאוחד בעיניו חבורת אוטופיסטים אשר חמדו להם חיים בקומונה, היה מקום לנהל אותה על פי כללי הדמוקרטיה. תמונת העולם של "שטחים שונים" מציבה את הנהגתה של תנועת הפועלים בראש אלה הממלאים פונקציות שונות של ההגשמה הציונית, כל אחד ב"שטח" שלו ועל פי נטיותיו – בקיבוץ, בקבוצה, במושב או בעיר. ואילו טבנקין וחבריו ראו את תפקידו של הקיבוץ המאוחד כארגון הממלא את כל הפונקציות של ההגשמה הציונית, בהעברת כל העם היהודי לחיים במסגרת זו. על כן, על הקיבוץ המאוחד להיות אבנגרד, המונהג על ידי גרעין של אבנגרד, על פי המופת של לנין. אבנגרד זה תפקידו להבטיח שארץ ישראל תהיה מרכז ההצלה לפליטים היהודים, אשר אסונם הופך אותם לחומר אנושי זמין לקליטה בקיבוץ. דהיינו, לא מדובר בקבוצת אוטופיסטים, הבוחרים לעצמם חברה נאה לחיות בה בהרמוניה, אלא ב"עמדה חלוצית", בעמידה בראש הפעילות להצלת העם היהודי. האלטרנטיבה לעמדה זו אינה דמוקרטיה קיבוצית. טבנקין טען שהמפלגה, בניגוד לקיבוץ, בנויה על "מנהיג ואפראט", המסתגלים להמונים במקום למשוך אותם קטטר לעבר המשימות הקשות שנועדו להם.

טבנקין לא היה מוכן להסתגל אל החברים "הנאנחים" לנוכח החיים ב"חזית". את הרצון להתאחד עם חבר הקבוצות תלה בעייפות מהנהגתו האבנגרדית של הקיבוץ המאוחד. התמיכה בברית המועצות כרוכה הייתה אפוא בצורך לקיים את המופת הבולשביקי של האבנגרד. התחזית האופטימית של טבנקין לגבי הצלחת דרכו בהנהגת הקיבוץ המאוחד ולגבי הצלחת ההנהגה להגיע למעמד של הנהגת העם הקולטת עלייה רבתי כרוכה הייתה בקביעה ש"ערך האבנגרדיות עולה בעיקר בתקופת מלחמה." כך לנין וכך הקיבוץ המאוחד.

טבנקין קיווה להוציא מ"עו" המלחמה את ה"מתוק" של הגשמתה המהירה של הציונות, והוא לא חשש לתת פומבי לעמדות תועלתניות אלה.⁴² אולם תועלת זו

41 רישום דברי י. טבנקין ב"ועדת המינויים", ספטמבר 1939, בעיובנו של מ. ברסלבסקי, אק"מ / 15 / ברסלבסקי.

42 ישיבת מזכירות הקיבוץ המאוחד, 3.9.1939, אק"מ / ב' / 85 / 323. וכן מעשים ומגמות (ללא ציון שם העורך), תל אביב תש"ב, עמ' 331: יצחק טבנקין, דברים ב', תל אביב 1972 (להלן: דברים ב'), עמ' 375.

תושג רק בתנאי שיקום אבנגרד, שידע לנצל את המלחמה לצורכי העם. יחסו החיובי של טבנקין להסכם מולוטוב-ריבנטרופ והגדרתו כ"הכרח לא יגונה"⁴³ היו ביטוי להשקפת העולם אשר חפץ להנחיל לתנועה, שראה בה אבנגרד לאומי, הנושא בעול הצלת העם היהודי.⁴⁴ כבר לאחר מלחמת העולם הראשונה נתן טבנקין ביטוי ממצה להשקפתו זו בדבר אנוכיות לאומית:

אינני מכיר בהתחייבות בין עם לעם. [...] הפוליטיקה של כל עם צריכה להיות רק בהתאמה לצרכי העם באותו רגע. השאלות המוסריות אין לקחת בחשבון [...] יש הכרח חיצוני ויש הכרח פנימי. הקטסטרופה החיצונית מגבירה את ההכרח הפנימי.⁴⁵

עתה, כשאיים היטלר על הקיום היהודי באירופה והבריטים סגרו את הדרך בפני ההצלה, עוד התחזקה בטבנקין האמונה בצורך לרבוך באינטרס הלאומי כערך עליון. מבחינה זו זימנו לו הסכם מולוטוב-ריבנטרופ ומלחמת ברית המועצות בפנילנדר מופת משכנע של חתירה לביטחון לאומי, המקדשת את האמצעים.⁴⁶ ב-25.9.1939 רשם טבנקין בפנקסו: "החידה שבהסכם רוסיה-היטלר: יותר התאבקות מאשר הסכם: אוקראינה, גבולות רומניה, אסטוניה – הכל התגוננות ממשית מפני גרמניה" אין למצוא בפנקס, גם לא בהתבטאויות הפומביות, התלבטויות לגבי ההיבט המוסרי של כיבוש פולין והארצות הבלטיות.⁴⁷ אפשר שיחסו לברית המועצות, למרות בריתה הנוכחית עם הנאצים, מצא ביטוי בפנקסו מ-19.9.1939: "הגיוסים בארץ – כוח לחזיתות רחוקות לחזית אנטי-רוסית."⁴⁸ ללא ספק היו לטבנקין סיבות חשובות יותר להתנגדותו לגיוס חיילים מקרב היישוב למלחמה בנאצים,⁴⁹ אך ייתכן שהיחס לברית המועצות שיחק גם הוא תפקיד בכך, כעדותו של הפנקס. בתקופת הסכם מולוטוב-ריבנטרופ לא נעצר החינוך לאנוכיות לאומית בנוסח

43 דברי י. טבנקין, פנקסי י. גבעוני מ-1941, אק"מ / 15 / גבעוני.

44 את ההצלה ראה טבנקין בציונות לבריה. בוועדת המינויים הגדיר את ההצעה להעביר יהודים לאלסקה כ"הצעה רצינית", "סכנה קרובה לתנועתנו". הרדיקליות שלו היא שהביאה לכך שעל הרס יהדות פולין דיבר כעל התקווה לגידול התנועה, ואילו על תכנית הצלת יהודים באלסקה — כעל "סכנה". שם.

45 "מדינוי ועידת הפועלים הגלילית", 18.10.1918, הביא לדפוס מוקי צור, מכפנים, מ"ו, דצמבר 1983, עמ' 154.

46 י. טבנקין ביום הפעילים בעין חרוז, 29.11.1939, אק"מ / 25 / 3 / 11 / 4, וביום הפעילים ברמת הכובש, 1-2.12.1939, אק"מ / 5 / 4 / 6.

47 למשל, דבריו במועצת הקיבוץ המאוחד באשרות יעקב, 8.6.1940, אק"מ / 5 / 5 / 3, ובפני מדריכים בתנועת המחנות העולים בסמינר בכך-שמון, 2.10.1940, אק"מ / 25 / 3 / 10 / 1.

48 מפנקס טבנקין, 19.9.1939 (ראה הערה 6 לעיל).

49 ראה פנקס טבנקין, 4.12.1939 (כנ"ל), ודבריו במועצת הקיבוץ המאוחד בגבעת השלושה, 13.10.1939, אק"מ / 5 / 4 / 5.

טבנקין בהבנת מניעיה של ברית המועצות בלבד. הוא היה כולל יותר. טבנקין רשם בפנקסו, אגב דברים ששמע ביום הפעילים, שהוקרש לדיון על ההסכם הנ"ל: "גרמניה אחרה באימפריאליזם-קולוניאליזם, אבל אין בזה הכדל פרינציפיוני-מוסרי בין הנאציזם ואנגליה וצרפת." טיעון זה דמה מאוד לטיעוני הקומוניסטים באותה תקופה.⁵⁰ באותו יום עיון טען טבנקין, שחלוקת אוצרות העולם בין המעצמות תוך קיפוחה של גרמניה "מאלץ אותה לחפש מוצא במלחמה", אולם בפנקסיו חבר לטיעון זה, שהיה מקובל בימי מלחמת העולם הראשונה, לקח אקטואלי יותר:

ברדישות היטלר יש חלק בעל ערך – כוח. משאל העם, אחידות לאומית. אפשרות של חילופי מיעוטים לאומיים. עצם הרעיון של אחידות לאומית [...] טרנסספרים, כדרך לסידור חיים בין-לאומיים בהסכם יש בו ערך יסודי. אבל מוגבל [לא רק] בהסכמה [כי אם גם] בהכרח יחסים בינלאומיים [בין ארציים] מתוך ההתפתחות החופשית.

ניכר מדבריו, שרחוק היה מלאמץ את רעיון הטרנסספר ולחנך על הוצאה ככוח של מיעוט לאומי. אולם נכונותו ללמוד את ה"ערך" של "אחידות לאומית" באוגוסט 1939 ראויה לציון. בינו לבינו, בפנקסו, ציין לעצמו לאחר פלישת היטלר לברית המועצות: "היטלר צדק בהגדרה כי אין מלחמה זו רק מלחמה. היא מהפכה (רבולוציה) מתבלט הנהפך, הנהרס.⁵¹ ואם כך לגבי חיזוק תפיסתו על המהפכות הסוציאליסטית והציונית, הנולדות מרחמה של "מהפכת" המלחמה, מרחם הקטסטרופה, כך גם לגבי המולדת. טבנקין רשם לעצמו בגרמנית, לשון המקור: "בכניסה למחנה הריכוז בוכנוואלד כתוב: 'צודקת או לא צודקת – מולדתי שלי היא.'⁵² כמוכן, אין לראות סימן כלשהו להזדהותו של טבנקין עם תוכן ה"ערכים" הנאציים אותם רשם בתשומת-לב בפנקסו, וזאת משום שכאדם, כיהודי וכסוציאליסט, שנא את הנאצים תכלית השנאה. שנאתו לא מנעה אותו מלהייה על מקורות הכוח של האויב. הוא לא היה יחיד בכך.⁵³

תפיסתו הלאומית הקנאית של טבנקין לא הביאה אותו להצדקת חולשותיהם של היהודים או להתעלמות מהן. זו הייתה לאומיות תובענית כלפי פנים. ככלל לא גרס טבנקין הצדקה טוטלית של היהודים בגולה, ובעיקר לא של יהודי ברית המועצות:

50 פנקס טבנקין, ללא תאריך (התאריך שקדם לדברים אלה הוא 4.11.1939 (כנ"ל). השווה הנ. בריילספורד, דבר, 14.11.1939.

51 פנקס טבנקין, אוקטובר 1941, מס' 66, עמ' 6 (כנ"ל).

52 שם, 2.1.1940.

53 בדיון בוועד הפועל של ההסתדרות ב-1.8.1940 על הגיוס לצבא אמר מ. יערי: "גיוס מוסרי. סוף סוף נלמד שהנאצים היכו בזה שהשתמשו בגיוס מוסרי." ארכיון הוועד הפועל, ישיבות הוועד הפועל, כרך 49. וראה י. אשד, מבפנים, כרך ד', אפריל 1935, עמ' 35-39.

יש דבר מה מנחם בפגישה עם טיפוס האדם שקם ועם טיפוס החייל החדש ועם טיפוס האיכר בקולחוז [...] ויש דבר מה מדכא – ההתכחשות היהודית. ואני לא יכול לכתוב את ההתכחשות וההתבוללות היהודית על חשבון המשטר וגם את רדיפת העברית אני כותב רק בחלק על חשבון המשטר. על עזיבת בית המדרש ובית הספר האידשאי ונשואי תערוכת אני מאשים את חולשת החיים הסוציאליסטיים של היהדות. ברוסיה נבנים אלמנטים לסוציאליזם אבל לא ביהדות הרוסית.⁵⁴

בעצם ימי הסכם מולוטוב-ריבנטרופ וכניסת המוני בית ישראל במזרח פולין תחת שלטון הכיבוש הסובייטי, הילל טבנקין ושיבח את דמות האדם החדש הסובייטי, בעודו מגנה את יהודי ברית המועצות על "התכחשות" ללאומיותם. מסקנתו הייתה, כמובן, ציונות רדיקלית. יהודי ברית המועצות יפתרו את בעייתם הסוציאליסטית-לאומית כאחת רק בארץ ישראל. התפיסה הלאומית עליה רצה לחנך רחוקה הייתה ת"ק פרסה מאפולוגטיקה על העם היהודי המפורז והמפורד בגלות. כל כולה של לאומיות זו גובשה במצוות-עשה ציונית, מהפכנית. ראיית הקסטרופה – חבלי המשיח – כמבוא למהפכה היהודית-ציונית תברה לשלילה טוטלית של היציבות הגלותית. אי-האמונה של טבנקין באפשרות קיום יהודי בגולה גבלה בהתעלמות מהמדיניות האנטי-ציונית והאנטי-יהודית של המשטר הסובייטי כגורם להתכחשות, ובהטלת האשם על היהודים משום שנשארו במקום שאי אפשר להם להישאר בו יהודים, בגולה.⁵⁵

טבנקין שאף לחנך חלוצים מאמינים, הבטוחים בדרכם עד כדי כך שאמונתם יכולה להעתיק הרים. לפיכך הטיף לשתי מגמות מנוגדות בעת ובעונה אחת: הקסטרופה היהודית שתביא מאות אלפי פליטים מיאשים ארצה וכך תיצור ציונות סטיכית, והאמונה בכוחו של האבנגרד להתגבר על כל המכשולים, ולהנהיג ולקלוט יהודים אלה. על האבנגרד להיות מלוכד סביב אמונה אחת, של מופת של "האדם החדש" הנוצר בברית המועצות היה מקום מרכזי בה. הכפירה בברית המועצות, לטעמו של טבנקין, לא הייתה אלא גילוי של חוסר האמונה בקיבוץ.⁵⁶

טבנקין הצר על כך שהסוציאליזם הציוני נאלץ לבצע את המהפכה של העם היהודי בלי כוח כפייה, באורח וולונטרי.⁵⁷ אבל כיוון שכך, טען, אין מנוס אלא לבנות את הסוציאליזם העברי מתוך נאמנות ומשמעת פנימית. טבעי הדבר שזיהה נאמנות עם דבקות בו ובחבריו. בהשגת הרוב בקיבוץ המאוחד כנגד הנהגתו ראה איום על קיומו כמנהיג מצדו של ברל כצנלסון, ששקל אז את האפשרות להיכנס

54 בקבלת השליחים ברמת הכובש.

55 פנקס טבנקין, 1.12.1939. (ראה הערה 6 לעיל): דברים ב', עמ' 368, 375.

56 בכינוס המחנות העולים ב-10-12.12.1939, אק"מ 8/9.

57 בכינוס המחנות העולים, לעומת שכתוב דבריו של טבנקין, מבפנים, כרך ו', אוגוסט 1940, עמ' 160.

לקיבוץ המאוחד כחבר באחד הקיבוצים.⁵⁸ אילו עשה כך, היה מהווה קוטב מנהיגות שני, ואולי ראשון בקיבוץ המאוחד. במקרה כזה, במיוחד לו נלווה אליו איחוד הקיבוץ המאוחד עם חבר הקבוצות, היה טבנקין נאלץ להוות חלק מהנהגה קולקטיבית של תנועה קיבוצית, שבהכרח היה מקומו בה שונה לגמרי ממקומו בהנהגת הקיבוץ הקיימת. כאשר יצחק בן אהרון וישראל גלילי הביעו נכונות לשאת ולתת על איחוד התנועה הקיבוצית בעקבות ועידת נען, אמר להם טבנקין: "בלעדיו!" והם נסוגו.

המקורות הרשמיים אינם חושפים את שלל הקשרים שניסינו לאתר בין הסכם מולוטוב-ריבנטרופ לבין מאבקו של טבנקין כנגד האיחוד המוצע עם חבר הקבוצות. ודאי שמקורות אלה אינם חושפים ולו טפח מהמשבר האישי שפקד את טבנקין באותם ימים קשים, בהם ניסה אפילו לעבוד בעבודה גופנית בעין חרוד – ונכשל. אז רשם בפנקסו: "חולה. או קץ או הבראה. לא יכול כך להמשיך."⁵⁹

59 פנקס טבנקין, 2.12.1939 (ראה הערה 6 לעיל); ראיון עם ישראל גלר, ללא תאריך, אק"מ / תעוד בעל-פה; מכתבו אלי מ-30.5.1984 המצוי אצלי. מעניין מבחינה זו הוא מכתבו של יצחק בן אהרון אל דוד בן גוריון מ-26.2.1940: "הפרצים בקבה"מ נובעים לדעתי מחוסר קו קונסטרוקטיבי ויוזמה בשאלות אחדותה או לפחות ליכודה של התנועה הקיבוצית אצל רוב הקיבוץ ומזכירות הקיבוץ." (אק"מ / 15 / בן אהרון).

